
بسم الله الرحمن الرحيم

شرح جامع

جغرافیای جمعیت (مبانی و ایران)

«علوم جغرافیایی»

مولف: زهره آزاد فلاح

انتشارات ارشد

پیشگفتار ناشر

خداوند بزرگ را شاکریم که فرصتی عنایت فرمود تا بتوانیم قدمی در جهت گسترش علم و فرهنگ کشور عزیزمان برداریم و مسیری هموار را در اختیار مخاطبان و داوطلبان علاقمند به ادامه تحصیل قرار دهیم. از آنجائی که درحوزه کتاب‌های درسی و کمک درسی کارشناسی ارشد کتاب‌های زیادی به رشته تحریر در آمده است با این حال وجود یک مجموعه جامع، دقیق، کامل و دارای رفرنس(منابع) مستند احساس می‌شود.

همیشه دغدغه داشتیم که ای کاش می‌شد تمامی منابع پراکنده و گاهاً دست نایافتنی کنکور در یک مجموعه به گونه‌ای جذاب و شیوا آماده می‌شد و همچنین سوالات دوره‌های قبل کنکور نیز به گونه‌ای تشریحی پاسخ داده می شدند، که خدشه‌ای بر آنها وارد نشود و خیال داوطلبان عزیز آنقدر آسوده باشد که اطلاعات مندرج در پاسخنامه‌ها را برای بهره‌گیری در آزمون خود بکار گیرند. این کار با یاری خداوند بزرگ و همکاری نخبه‌ترین دانشجویان و اساتید کشور در انتشارات ارشد هماهنگ گردید و در تمامی مقاطع تحصیلی از کاردانی به کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری در حوزهٔ آزمون‌های سراسری – آزاد و پیام نور بسته‌های آموزشی شامل کتاب‌های بانک سوالات و کتاب‌های شرح جامع درس آماده گردید. در تهیه مجموعه‌های فوق‌الذکر از فارغ‌التحصیلان کارشناسی ارشد و دکتری که حائز رتبه‌های تک رقمی کنکور می‌باشند، استفاده کرده‌ایم، تا شما عزیزان بتوانید در راستای افزایش توان علمی خود در جهت نیل به مقصود خویش نایل آیید. بدون تردید می‌توان گفت که برای اولین بار در نظام آموزشی کشور مجموعه‌ای به این سبک عرضه می‌شود که در کیفیت و کمیت بی‌نظیر بوده و تمامی نیازهای دانشجویان و داوطلبان عزیز را پوشش می‌دهد. امید است که استفاده از این مجموعه عزیزان را در جهت موفقیت در آزمون یاری رسانده باشد. در پایان لازم به ذکر است که بی نقصی محض از آن خداوند متعال می‌باشد، بنا براین از تمامی خوانندگان و داوطلبان عزیز خواهشمندیم نظرات سازنده خود را در مورد این کتاب به سایت انتشارات ارشد اعلام نمایند تا ما را در جهت هر چه بهتر آماده کردن این محصولات یاری رسانند.

با تشکر

ناشـــــر

www.arshadbook. ir

پیشگفتار مولف:

با پیشرفت و توسعه علوم از یک سو و علاقه مردم جامعه ما به کسب دانش‌های روز از سوی دیگر، دانشجویان و داوطلبان علم را متمایل به أخذ درجات علمی بالاتر نموده است.
دانش جغرافیا نیز از این امر مستثنی نبوده، و علاقمندان زیادی را درعرصهٔ رقابتی سخت قرار داد. مجموعه حاضر شامل هفده فصل به بیان تفضیلی و نکات مهم مباحث جغرافیای جمعیت اختصاص یافته و درکنار آن پرسشهای درس جغرافیای جمعیت گزینه شده از آزمونهای ورودی به کارشناسی ارشد سالهای گذشته بصورت طبقه‌بندی شده درپایان هرفصل آورده شده است.
امید است این مجموعه پاسخگوی همهٔ دانشجویان و داوطلبان ورودی به تحصیلات تکمیلی قرارگیرد.

زهره آزاد فلاح

فهرست مطالب

عنوان **صفحه**

پیشگفتار ناشر ۳
پیشگفتار مولف ۴

فصل اول: جغرافیای جمعیت چیست؟

۱- عملکرد انسان در جغرافیا ۱۵
۲- جغرافیای جمعیت و جمعیت شناسی ۱۵
۳- جغرافیای جمعیت از دیدگاه دانشمندان شرق و غرب ۱۶
خلاصه فصل ۱۸
نکات کلیدی و اصطلاحات مهم: ۱۸
تستهای آخر فصل ۱۹
پاسخ تستهای آخر فصل ۲۰

فصل دوم: اطلاعات جمعیتی

۱- چگونگی و کیفیت اطلاعات جمعیتی ۲۳
۲- انواع اطلاعات جمعیتی ۲۳
۳- سرشماری ۲۳
۴- آمارگیری نمونه‌ای ۲۴
۵- ثبت وقایع اساسی ۲۴
۶- ثبت مهاجرتها ۲۵
۷- واحدهای ناحیه‌ای ۲۵
خلاصه فصل ۲۶
نکات کلیدی و اصطلاحات مهم: ۲۶
تستهای آخر فصل ۲۷
پاسخ تستهای آخر فصل ۲۸

فصل سوم: پراکندگی جهانی جمعیت

۱- توزیع جغرافیایی جمعیت جهان ۳۱
۲- عوامل جغرافیایی مؤثر در پراکندگی جمعیت ۳۳
الف) پراکنش قاره‌ای جمعیت: ۳۳
ب) پراکندگی عمودی جمعیت: ۳۳
ج) جمعیت و ناهمواریها: ۳۴

عنوان صفحه

- ناهنجاری ناشی از ارتفاع گزینی: ۳۵
د) تأثیر آب و هوا در توزیع جمعیت: ۳۶
ه) جمعیت و انواع خاک: ۳۶
ج) عوامل زیستی: ۳۷
خ) جذب انسانها بوسیله منابع معدنی و انرژی زا: ۳۷
چ) پراکندگی جمعیت و فعالیتهای اقتصادی: ۳۷
مشاغل سه گانه اجتماعی: ۳۸
اشکال ترکیب گروههای سه‌گانه اجتماعی ۳۸
گونه‌گونی شکل استقرار جمعیتها ۳۸
توزیع جغرافیایی جمعیت به گروههای نژادی و قومی ۳۹
- توزیع جمعیت برحسب گروههای مذهبی: ۳۹
خلاصه فصل ۴۰
نکات کلیدی و اصطلاحات مهم: ۴۰
تستهای آخر فصل ۴۱
پاسخ تستهای آخر فصل ۴۴

فصل چهارم: تراکم و پراکندگی جمعیت

۱-توزیع فضایی جمعیت ۴۷
۲- تراکم جمعیت ۴۷
الف) تراکم ناخالص جمعیت (تراکم نسبی): ۴۷
ب) پراکندگی جمعیت در رابطه با کاربرد زمین: ۴۸
- تراکم ماندگاهی: ۴۸
- تراکم طبیعی: ۴۸
- تراکم کشاورزی (بیولوژیکی): ۴۸
- تراکم مقایسه‌ای: ۴۸
ج) تراکم حد بحرانی: ۴۸
د) تراکم اقتصادی: ۴۹
ح) تراکم مسکونی: ۴۹
۳) مرکزنمائی پراکندگی جمعیت ۴۹
۴) تمرکز سنجی جمعیت ۴۹
خلاصه فصل ۵۱
نکات کلیدی و اصطلاحات مهم: ۵۱
تستهای آخر فصل ۵۲
پاسخ تستهای آخر فصل ۵۴

فصل پنجم: شهرنشینی

۱- فرق بین شهر و روستا ۵۷

عنوان صفحه

الف) نوع معیشت: ۵۷
ب) سیمای ظاهری: ۵۷
پ) سازمانهای اداری و جمعیت: ۵۷
۲- شهرنشینی ۵۸
الف) شهرهای بزرگ: ۵۹
ب) تراکم جمعیتهای شهری: ۶۰
ج) حاشیه نشینی: ۶۰
۳- روستا نشینی ۶۰
الف) تراکم جمعیت: ۶۰
ب) عملکرد یا حرفه: ۶۱
ج) کاربری زمین: ۶۱
د) موقعیت روستا: ۶۱
الگوهای جمعیت روستایی: ۶۱
خلاصه فصل ۶۳
نکات کلیدی و اصطلاحات مهم: ۶۳
تستهای آخر فصل ۶۴
پاسخ تستهای آخر فصل ۶۵

فصل ششم: الگوهای ترکیب جمعیت

۱- ساختمان جمعیت ۶۹
ساختمان سنی جمعیت: ۶۹
الف) گروههای سنی: ۶۹
ب) دیاگرام سه گوش: ۷۱
پ) شاخصهای جمعیتی: ۷۱
ج) هرمهای سنی: ۷۲
هرم سنی جمعیت جوانگرای ایران: ۷۲
چ) پیری جمعیت: ۷۳
نتایج سالخوردگی جمعیت: ۷۳
ح) ساختمانهای سنی متفاوت: ۷۴
۲- ترکیب جنسی ۷۴
الف) الگوهای نسبت جنسی: ۷۴
ب) تفاوت در مرگ ومیر دو جنس: ۷۵
ج) مهاجرت و نسبت جنسی: ۷۵
چ) مرگ و میر و نسبت جنسی: ۷۵
ح) برتری موالید پسران: ۷۵
خ) ترکیب جمعیت از لحاظ وضعیت ازدواج: ۷۵

عنوان صفحه

- مجردین: ۷۵
- ازدواج کرده‌ها (متأهل): ۷۵
انواع ازدواجها: ۷۶
- بیوگی: ۷۶
- افراد مطلقه: ۷۷
- خانواده و خانوار: ۷۷
اشکال و اندازه‌های خانواده: ۷۷
- خانواده‌های مادر شاهی و پدر شاهی: ۷۸
- طبقه‌بندی خانوار: ۷۸
خلاصه فصل ۷۹
نکات کلیدی و اصطلاحات مهم: ۷۹
تستهای آخر فصل ۸۱
پاسخ تستهای آخر فصل ۸۴

فصل هفتم: ولادت و باروری

الف) شاخصهای ولادت و باروری: ۸۷
ب) درجه و میزان باروری بر حسب سن: ۸۷
ج) الگوی جهانی موالید: ۸۸
ح) روند باروری: ۸۹
عوامل مؤثر در نوسان باروری: ۸۹
خلاصه فصل ۹۰
نکات کلیدی و اصطلاحات مهم: ۹۰
تستهای آخر فصل ۹۱
پاسخ تستهای آخر فصل ۹۲
الف) شاخصهای مرگ و میر: ۹۵
ب) روندهای مرگ ومیر: ۹۶
ج) علل مرگ ومیر: ۹۷
خلاصه فصل ۹۸
نکات کلیدی و اصطلاحات مهم: ۹۸
تستهای آخر فصل ۹۹
پاسخ تستهای آخر فصل ۱۰۰

فصل هشتم: مرگ ومیر

۱- تحرکات مکانی جمعیت ۱۰۳
۲- طبقه‌بندی مهاجرتها ۱۰۳
۳- مهاجرتهای اختلافی ۱۰۳
۴- مهاجرتهای داخلی ۱۰۴

عنوان صفحه

۵- علل ویژگیهای مهاجرت ۱۰۴
- انگیزه‌های مهم مهاجرتی: ۱۰۴
- عوامل مؤثر در انتخاب مقصد: ۱۰۵
- : شرایط اجتماعی – اقتصادی مؤثر در مهاجرت: ۱۰۵
۶- مهاجرتهای فصلی ۱۰۵
۷- مهاجرتهای دوره‌ای ۱۰۶
۸- مهاجرتهای روستایی – شهری، شهری – روستایی و بین شهری ۱۰۶
۹- مسافرت به منظور کار و فراغت ۱۰۷
۱۰- مهاجرتهای درون ناحیه‌ای ۱۰۷
۱۱- مهاجرتهای بین‌المللی ۱۰۷
خلاصه فصل ۱۰۹
نکات کلیدی و اصطلاحات مهم: ۱۰۹
تستهای آخر فصل ۱۱۰
پاسخ تستهای آخر فصل ۱۱۲

فصل نهم: مهاجرت

۱- روش اندازه‌گیری رشد جمعیت ۱۱۵
۲- نرخ تجدید نسل ۱۱۶
۳- برخوردهای متفاوت با رشد جمعیت ۱۱۶
۴- رشد جمعیت جهان ۱۱۷
۵- انواع رشد جمعیت ۱۱۸
۶- رشد جمعیت درکشورهای در حال توسعه ۱۱۸
۷- زمان دو برابر شدن جمعیت ۱۱۹
۸- پیش بینی جمعیت ۱۱۹
ب) روش ترکیبی: ۱۲۱
حد متناسب یا بهینه جمعیت: ۱۲۶
خلاصه فصل ۱۲۷
نکات کلیدی و اصطلاحات مهم: ۱۲۷
تستهای آخر فصل ۱۲۹
پاسخ تستهای آخر فصل ۱۳۲

فصل دهم: رشد جمعیت

۱- گذشته نگری جمعیت ایران ۱۳۵
۲- تعداد و توزیع مکانی، فضایی جمعیت ایران (الگوهای توزیعی): ۱۳۶
۳- تراکم نسبی جمعیت والگوهای جمعیت پذیری نواحی مختلف: ۱۳۹
۴- تراکم بیولوژیک: ۱۴۳
۵- تقسیمات ناحیه‌ای: ۱۴۵

عنوان صفحه

خلاصه فصل ۱۴۷
نکات کلیدی و اصطلاحات مهم: ۱۴۸
تستهای آخر فصل ۱۴۹
پاسخ تستهای آخر فصل ۱۵۲

فصل یازدهم:تعداد و الگوهای توزیعی جمعیت در سطح کشور

۱- زندگی غیرمتحرک یا یکجا نشین: ۱۵۵
الف) جمعیت شهری کشور: ۱۵۵
وجه تمایز شهر از روستا: ۱۵۵
نگاه کلی به جمعیت شهرنشین کشور: ۱۵۶
روند رشد جمعیت شهری: ۱۵۷
توزیع جمعیت شهری و طبقه‌بندی آنها براساس حجم جمعیت درسالهای مختلف: ۱۵۷
توزیع جمعیت شهری در شبکه شهری کشور و تغییر وتحولات سلسله مراتب شهری: ۱۵۸
تغییرات میزان شهر نشینی در بستر جغرافیایی در سطح استان کشور: ۱۵۹
تمرکز گرایی و متمرکز شدن جمعیت کشور درتهران و چند شهر دیگر: ۱۶۲
ب) جمعیت روستایی کشور: ۱۶۲
توزیع فضایی استانی جمعیت روستایی: ۱۶۳
۲- زندگی متحرک یا غیر ساکن: ۱۶۴
خلاصه فصل ۱۶۶
نکات کلیدی و اصطلاحات مهم: ۱۶۶
تستهای آخر فصل ۱۶۷
پاسخ تستهای آخر فصل ۱۶۹

فصل دوازدهم:توزیع فضایی- مکانی جمعیت

۱- ترکیب جنسی جمعیت و توزیع فضایی آن در سطح کشور: ۱۷۳
۲- ساختار سنی و توزیع فضایی آن درسطح کشور: ۱۷۷
الگوی فضائی ساختمان سنی ایران: ۱۷۸
۳- ترکیب ویژه سنی جمعیت ایران: ۱۷۹
خلاصه فصل ۱۸۱
نکات کلیدی و اصطلاحات مهم: ۱۸۱
تستهای آخر فصل ۱۸۲
پاسخ تستهای آخر فصل ۱۸۳
وضع سواد و آموزش در ایران: ۱۸۷
۱- وضع سواد و با سوادی درسطح کشور: ۱۸۷

عنوان صفحه

- توزیع استانی با سوادان: ۱۸۹
۲- مدرک تحصیلی با سوادان و عمق سواد در لایه‌های مختلف جمعیتی: ۱۹۱
خلاصه فصل ۱۹۶
نکات کلیدی و اصطلاحات مهم: ۱۹۶
تستهای آخر فصل ۱۹۷
پاسخ تستهای آخر فصل ۱۹۸

فصل سیزدهم:ترکیب جنسی و سنی جمعیت ایران

۱) جمعیت فعال: ۲۰۱
الف) ترکیب جمعیت فعال: ۲۰۱
۱- میزان فعالیت: ۲۰۱
ب) جمعیت غیر فعال، سرباری، وابستگی و بار تکفل: ۲۰۵
۱- ساخت جمعیت غیرفعال، توزیع جنسی و توزیع فضایی آن: ۲۰۵
۲- توزیع فضایی و مکانی جمعیت غیرفعال (بارتکفل): ۲۰۶
ج) ساختار درونی جمعیت فعال: ۲۰۷
۱- ترکیب جمعیت فعال و اشتغال: ۲۰۷
- توزیع شاغلان دربخشهای عمده فعالیت اقتصادی: ۲۰۷
توزیع جمعیت شاغل دربخشهای مختلف اقتصادی: ۲۰۸
تحول اشتغال دربخشهای مختلف اقتصادی: ۲۱۱
۲- بیکاری، مشخصات و ویژگیهای بیکاران: ۲۱۱
توزیع استانی بیکاران: ۲۱۲
توزیع نامناسب شاغلان بین بخشهای اقتصادی و توان اشتغالزایی بخشها: ۲۱۳
خلاصه فصل ۲۱۵
نکات کلیدی و اصطلاحات مهم: ۲۱۵
تستهای آخر فصل ۲۱۶
پاسخ تستهای آخر فصل ۲۱۸

فصل چهاردهم:ترکیب و وضع سواد و آموزش درایران

عوامل عمده تغییرات و حرکات طبیعی جمعیت ایران: ۲۲۱
سنجه‌های باروری: ۲۲۱
ب) باروری و عوامل مؤثر بر تغییرات آن: ۲۲۲
۱- میزان باروری عمومی و تغییرات فضایی – مکانی آن ۲۲۲
۲- توزیع فضایی باروری درسطح کشور ۲۲۲
۳- باروری کل ومیزان تجدید نسل: ۲۲۳

عنوان صفحه

۴- میزان تجدید نسل (خالص و ناخالص): ۲۲۳
ج) مرگ ومیر، تعداد و توزیع فضایی و عوامل مؤثر برتغییرات آن: ۲۲۴
د) رشد جمعیت و تغییرات آن دربستر زمانی و مکانی: ۲۲۵
۱- محاسبه نرخ رشد جمعیت ۲۲۶
۲- افزایش جمعیت و روند رشد آن دربستر زمانی ومکانی ۲۲۷
خلاصه فصل ۲۲۹
تستهای آخر فصل ۲۳۰
پاسخ تستهای آخر فصل ۲۳۱

فصل پانزدهم:ترکیب جمعیت فعال و نیروی انسانی در ایران

۱- مهاجرتهای داخلی: ۲۳۵
- ابعاد فیزیکی مهاجرتهای داخلی در سطح کشور: ۲۳۷
- باند مهاجرتی ایران: ۲۳۷
موازنه خالص مهاجرتی درسطح کشور: ۲۳۸
مهاجرفرستی استانها: ۲۴۲
درجه اهمیت استانها از نظر مهاجرپذیری و مهاجر فرستی: ۲۴۴
خلاصه فصل ۲۴۷
نکات کلیدی و اصطلاحات مهم: ۲۴۷
تستهای آخر فصل ۲۴۸
پاسخ تستهای آخر فصل ۲۴۹

فصل اول

جغرافیای جمعیت چیست؟

عناوین اصلی

- عملکرد انسان در جغرافیا
- جغرافیای جمعیت و جمعیت شناسی
- جغرافیای جمعیت از دیدگاه دانشمندان شرق و غرب
- خلاصه فصل

فصل اول

جغرافیای جمعیت چیست؟

۱- عملکرد انسان در جغرافیا

همچنانکه در تعریف جغرافیا وجود دارد نقش انسان در جغرافیا برای مدتهای طولانی مورد بحث دانشمندان بوده است. این طرز تفکر نخستین بار در فرانسه که درنیمه اول قرن بیستم، مکتب شکوفایی از جغرافیای انسانی را بوجود آورده بود، پدیدار گشت.

جغرافیای جمعیت به روشنترین شکل در سال ۱۹۵۳ توسط «تروارتا» که تحقیقاتش را برروی انسان متمرکز ساخته و الگویی برای مطالعات جغرافیای جمعیت تهیه کرده بود، عنوان شده است. نظریه وی این است که (تعداد، تراکم و کیفیات جمعیت)، زمینه اساسی کلیه مطالعات جغرافیایی را تشکیل می‌دهند و جمعیت نقطه عطفی است که از آن طریق، سایر عناصر جهان مورد توجه قرار می‌گیرند و همچنین این عناصر چه به تنهایی و چه بصورت مرکب، اهمیت و معنی وخود را آشکار می‌سازند.

«هوسن» تغییرات چشمگیری در عقاید کلاسیک فوق داده و متذکر می‌گردد که «جغرافیا در اصل، علم بررسی نابرابریهای پراکندگی جمعیت در سطح زمین است. پراکندگی جمعیت همچون رشته اصلی ریسمانی است که می‌تواند در قالبی وسیع رشته‌های گوناگون موضوع را بهم پیوند زده و یگانگی اساسی خود را بویژه در چهارچوب جغرافیای ناحیه‌ای بیان کند». تأکید وی بیشتر براهمیت ذاتی یک مکان جغرافیایی است تا نقش عملکردی آن مکان.

۲- جغرافیای جمعیت و جمعیت شناسی

جغرافیای جمعیت توجه خاص به نقش مؤثر محیطهای طبیعی گوناگون و عوامل جمعیتی چون توزیع، ترکیب، مهاجرت و رشد جمعیتهای انسانی دارد. بنابراین دانشمندان جغرافیای جمعیت جنبه‌های ثابت و متغیر محیطهای مختلف کرهٔ زمین را در رابطه با انسانها در دوره‌های مختلف مورد بررسی قرار می‌دهند. به عبارت دیگر وظیفه آنان برقراری ارتباط میان پدیده‌های طبیعی و چگونگی تجمعات انسانی می‌باشد. در این میان تأکید ویژه‌ای بر اثرات محیط طبیعی و جغرافیایی شده است وهمین مسئله منجر به تمایز علم جغرافیای جمعیت از جمعیت‌شناسی می‌شود. علم جمعیت شناسی، جمعیتهای بشری را تنها بعنوان یک موضوع واحد بدون درنظر گرفتن رابطهٔ انسان با محیطی که اشغال کرده مورد توجه قرار می‌دهد. به همین جهت است که جمعیت شناسان مطالعاتشان را بر تعداد ساختمان و حرکات جمعیت و نقش تغییرات آن بویژه در یک واحد سیاسی متمرکز سازند، درحالیکه دانشمندان جغرافیای جمعیت بر تنوع ناحیه‌ای اجتماعات انسانی و رابطه آن با پدیده‌های طبیعی، فرهنگی و اقتصادی تأکید می‌ورزند.

پایگاه اساسی مطالعات جغرافیای جمعیت را فضا و واقعیتهای اقتصادی و اجتماعی تشکیل می‌دهد، چرا که هرگونه آمایش فضایی و جمعیت پذیری نواحی به دور از تأثیر متقابل داده‌های طبیعی، اقتصادی، اجتماعی، تکنیکی و حتی سیاسی ناظر بر

جمعیتها نمی‌باشد و هرگونه تغییر در پراکنش، گروهه شدن جمعیتها و در ساختار و حرکات زمانی و فضایی انسانها معلول ترکیب و تأثیر متقابل و برهمکنش پدیده‌هایی است که از آنها نام بردیم.

توزیع، تکامل و فعالیت با کلیه خرده عناوین منضم به آنها از نظر علت و معلولی سه بخش مهم جغرافیای جمعیت است و با قبول این سه مفاهیم که درواقع شکل ساده موضوعات طرح شده درجغرافیای جمعیت را نشان می‌دهد، تجاوزی به حدود و به روح این رشته از علم انسانی نمی‌شود، بلکه توجه اساسی به علت غایی ظهور و وجود پدیده‌ها، بر علمیت موضوع تأکید و تأئید می‌کند. به نظر می‌رسد که این شیوه کار از پیشنهاد (ترەوارتا) مبنی برمطالعه تاریخی جمعیت، که در کتاب خود به آن اشاره دارد، جالب و کامل باشد. به همانگونه که استاد پیرژرژ جغرافیدان معتبر فرانسه درکتاب ارزشمند خود به نام «مقدمه برمطالعه جغرافیایی جمعیت جهان» متذکر شده است، ارزش دیگر چنین روش کار این است که جغرافیایی جمعیت درمیان سایر رشته‌های علوم انسانی، که با انسان و فعالیتهای انسانی سروکار دارند، استقلال خود را حفظ می‌کند و می‌تواند بخشی از عوامل و داده‌های خود را در وضوح سایر مباحث علوم انسانی مورد استفاده اهل فن قرار دهد.

۳- جغرافیای جمعیت از دیدگاه دانشمندان شرق و غرب

درکشورهای غربی، تکامل و سازمان یافتن مطالعات جغرافیای جمعیت مدیون فعالیتهای تروارتا عضو برجسته «اتحادیه بین المللی جغرافیدانان» می‌باشد. در این میان مطالعات منطقه‌ای و سیستماتیک جغرافیدانان بزرگ فرانسه و امریکا مانند «پیرژرژ» «بیژوگارنیه» و «زلینسکی» نیز اهمیت بسزا داشته است. زلینسکی ضمن تعریفی از جغرافیای جمعیت اعتقاد دارد که جغرافیای جمعیت بزودی از حالت رکود خارج خواهد شد و موقعیتی قویتر با خط مشی خاص بدست خواهد آورد.

زلینسکی براساس مطالعات خود نتیجه‌گیری می‌کند که شناخت خصوصیات انسانی که مورد استفاده جغرافیدان جمعیت واقع می‌شود می‌تواند به دو طریق تدوین شود:

اوّل: مشخصاتی که بوسیله سرشماری جمعیت بدست می‌آید، دوم: آنچه از سیستمهای ثبت احوال در ممالک مترقیتر عاید می‌شود. بطور کلی براساس این دیدگاه خصوصیات انسانی را می‌توان به سه گروه بشرح زیر طبقه‌بندی نمود:

الف) تعداد مطلق جمعیت.

ب) مشخصات جمعیت.

۱) مشخصات فیزیکی: سن، جنس، نژاد، شعور و شرایط جسمانی.

۲) مشخصات اجتماعی: ازدواج، فامیل، خانواده، محل سکونت، سواد، تعلیم و تربیت، زبان، مذهب، ملیت و گروه قوی.

۳) مشخصات اقتصادی: حرفه، اشتغال و درآمد.

ج) حرکات جمعیت: باروری و موالید، مرگ و میر، مهاجرت و تغییرات جمعیتی.

آنچه بنام نگرش غربی جغرافیای جمعیت خوانده می‌شود، در مکاتب باقی مانده جغرافیائی از اتحاد جماهیر شوروی سابق بطور کامل پذیرفته نشده. در آنجا جغرافیدانان پیرو مکتب «مارکسیست ارتدوکس» جغرافیای انسانی را به دلیل همراهی آن با جبر جغرافیایی و تأکید آن برروابط میان فرد و محیط که نظر جغرافیدانان غرب را تأمین می‌کند رد می‌نمایند. زیرا که نظریه اساسی مارکسیسم برخلاف این عقیده است که بشر دانسته یا نادانسته از محیط طبیعی خود شکل می‌گیرد. به عقیده مارکسیستها انسان و سازمان اجتماعی وی دو عامل اصلی زیست بشری را تشکیل می‌دهند. آنان همچنین معتقدند که جنبه‌های تولیدی جمعیت مهمترین امر در پراکندگی جمعیت بشمار می‌رود و در نتیجه جغرافیای جمعیت را درچهارچوب جغرافیای اقتصادی مورد مطالعه قرار می‌دهند. تصور آنان از جغرافیای جمعیت بسیار وسیعتر از آنست که درغرب دیده می‌شود.

ملزین نگرش جغرافیدانان جمعیت مکتب مارکسیستی چنین تعبیر می‌نماید: «جغرافیای جمعیت مطالعهٔ پراکندگی جمعیت و ارتباطات سازنده‌ای که میان گروههای گوناگون جمعیتی موجود بوده و مطالعه توزیع مناطق مسکونی و جمعیت پذیری آنها، قابلیت استفاده از این مناطق و اثر آنها بر هدفهای سازندهٔ یک اجتماع می‌باشد.» بهرحال باید توجه داشت، روسها تعاریف گوناگونی از «جغرافیای جمعیت» دارند که دراین میان توجهی خاص به جغرافیای سکونتگاههای شهری و روستایی شده است، زیرا پراکندگی جمعیت در شوروی سابق بوسیله شبکه‌ای از مناطق مسکونی که تحت تأثیر تغییرات اجتماعی بوده‌اند، توجیه می‌گردد. فعالیت روسها مخصوصاً بر روشن نمودن اصولی که جغرافیای جمعیت برآنها پایه‌ریزی شده است نظیر آنچه «پوکشیشوسکی» ارائه داده و ملزین آن را بشرح زیر خلاصه نمود، متمرکز می‌گردد:

۱) نوع اقتصاد، تعیین کننده خصوصیات منطقه مسکونی و شکل آنست.

۲) سازمان و پراکندگی مجتمعات تولیدی دو عامل اساسی از تجلی شرایط طبیعی و تأثیر آنها برمناطق مسکونی و شکل یابی آنها می‌باشد.

۳) انطباق پذیری مهاجرین با یک محیط جدید جغرافیایی تحت تأثیر عوامل موجود از جمله عادات کار و مهارتها می‌باشد، اگر چه این موضوع همزمان با رشد سریعتر نیروهای تولیدی اهمیت خود را از دست می‌دهد.

۴) تراکم صنعتی و قدرت جذب عوامل شهری تعیین کننده اندازهٔ جمعیت شهرها می‌باشند.

۵) وضعیت جغرافیای اقتصادی شهرها که بر تمرکز و انواع عملکردهای وظایف شهری اثر می‌گذارد.

خلاصه فصل

جغرافیای جمعیت به روشنترین شکل در سال ۱۹۵۳ توسط (تروارتا) عنوان شده است. وظیفه جغرافیای جمعیت برقراری ارتباط میان پدیده‌های طبیعی و چگونگی تجمعات انسانی می‌باشد که تأکید ویژه‌ای براثرات محیط طبیعی و جغرافیایی شده است. پایگاه اساسی مطالعات جغرافیای جمعیت را فضا و واقعیتهای اقتصادی و اجتماعی تشکیل می‌دهد.

زلینسکی خصوصیات انسانی را به سه گروه طبقه‌بندی می‌کند: ۱) تعداد مطلق جمعیت. ۲) مشخصات جمعیت. ۳) حرکات جمعیت.

مارکسیستها جغرافیای جمعیت را درچهارچوب جغرافیای اقتصادی مورد مطالعه قرار می‌دهند.

نکات کلیدی و اصطلاحات مهم:

- جغرافیای جمعیت به روشن‌ترین شکل درسال ۱۹۵۳ توسط (تروارتا) که تحقیقاتش را برروی انسان متمرکز ساخته و الگویی برای مطالعات جغرافیای جمعیت تهیه کرده بود عنوان شده است.
- (هوسن) متذکر می‌گردد که (جغرافیا دراصل) علم بررسی نابرابریهای پراکندگی جمعیت درسطح زمین است.
- وظیفه جغرافیای جمعیت برقراری ارتباط میان پدیده‌های طبیعی و چگونگی تجمعات انسانی می‌باشد.
- پایگاه اساسی مطالعات جغرافیای جمعیت را فضا و واقعیتهای اقتصادی واجتماعی تشکیل می‌دهد.
- به عقیده مارکسیستها انسان و سازمان اجتماعی وی دو عامل اصلی زیست بشری را تشکیل می‌دهند. آنان همچنین معتقدند که جنبه‌های تولیدی جمعیت مهمترین امر درپراکندگی جمعیت بشمار می‌رود.